

ти, в їхніх стінах народжувались і зростали кращі діячі науки й культури того часу. Не менш важливу роль відіграли й інші типи навчальних закладів, оскільки вони давали змогу отримати освіту незможним верствам населення.

У подальших дослідженнях детальніше буде розглянуто розвиток вищої математичної освіти зазначеного періоду, проаналізовано навчальні плани з різних предметів математичного спрямування, розкрито особливості форм та методів викладання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія міст і сіл Української РСР. Київ. – К., 1968. – С. 207.
2. Константинов М.О., Смирнов В.З. Історія педагогіки./ М.О. Константинов, В.З. Смирнов – К., 1958. – С. 267.
3. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. – М., 1976. – С. 204.
4. Атлантова Л.І., Ільченко М.Д., Кавалерова Н.А. та ін. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): нариси. – К.: Рад. шк., 1991. – С. 380.

УДК 159.922.73

В.А. Вишневський

РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧОМУ РОЗУМІННІ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА

У статті аналізуються основні публікації С. Черкасенка, присвячені творчому осмисленню педагогічних ідей Т. Шевченка, якого вважав одним із кращих європейських письменників, який вболівав за стан освіти на рідній йому землі. Основну увагу С. Черкасенко приділяв виховному значенню творів Кобзаря та вказує на доцільність використання його спадщини в освітньо-виховному процесі школи.

Ключові слова: педагогічні ідеї, стаття, аналіз, творче осмислення, початкова школа.

В статье анализируются основные публикации С. Черкасенко, посвященные творческому осмыслению педагогических идей Т. Шевченко, которого считал одним из лучших европейских писателей, который болел за образование на родной ему земле. Основное внимание С. Черкасенко уделяет воспитательному значению произведений Кобзаря и указывает на целесообразность использования его наследия в образовательно-воспитательном процессе школы.

Ключевые слова: педагогические идеи, статья, анализ, творческое осмысление, начальная школа.

The basic S. Cherkasenko's publications, which are devoted to the creative comprehension of T. Shevchenko's pedagogical ideas, who was considered like one of the best European writer which was grieved about education on his native land are analysed in the article. Basic attention S. Cherkasenko spares an educate value of works of Kobzar and specifies on expedience of the use of his legacy in an educationall process at school.

Keywords: pedagogical ideas, article, analysis, creative comprehension, initial school.

Постановка проблеми. Дослідження педагогічної спадщини в доробках видатних літераторів, діячів науки й освіти, активна популяризація їхніх ідей серед широкої громадськості сприяє повноцінному усвідомленню ролі і значення кожного з них у культурному розвитку українського народу.

Одним із дослідників, які вивчали і пронагували педагогічні ідеї провідних вітчизняних діячів науки, культури та мистецтва, є С. Черкасенко – письменник, вчитель, просвітянин. Поряд із власною педагогічною та літературно-просвітницькою діяльністю С. Черкасенко досліджував педагогічну спадщину Т. Шевченка, Л. Глібова, Б. Грінченка, К. Ушинського, Л. Толстого, М. Пирогова, Г. Шерстюка, Я. Чепіги, М. Коцюбинського, М. Драгоманова та ін. Про це яскраво свідчать його статті в газеті «Рада» та журналах «Дзвін», «Світло», «Український учитель», «Вільна українська школа» та ін.

Однією з центральних особистостей, яка цікавила С. Черкасенка з педагогічної та мистецької погляду, була постать Т. Шевченка, дослідженню чиїх поглядів він присвятив низку своїх публікацій, а саме: статті «Шевченко-педагог», «Виховне значіння творів Т.Г. Шевченка», «Шевченко і діти», деякі з них пізніше були перевидані окремою брошурою під назвою «Шевченко і діти; Шевченко педагогом» та ін.

Аналіз актуальних досліджень. Життєвий шлях і педагогічна діяльність С. Черкасенка стали об'єктом дослідження провідних учених, дослідників-краєзнавців. О. Сухомлинська, Н. Антонєць, В. Мосіяшенко, О. Мишанич, Л. Ржепецький, А. Ситченко вивчали біографію і педагогічну спадщину С. Черкасенка. С. Дяченко, Г. Калантаєвська, О. Олійник, В. Школа досліджували літературну діяльність Т. Жицька вивчала театральну діяльність В. Галуценко, В. Карнафель досліджували краєзнавчі аспекти життя і творчості педагога. Але у своїх дослідженнях науковці не приділили достатньої уваги ролі, творчому осмисленню С. Черкасенком педагогічних ідей Т. Шевченка.

Тому метою статті є ознайомлення педагогічної спільноти з дослідженнями С. Черкасенком педагогічних ідей Т. Шевченка та їхнього значення у процесі виховання підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Загальний аналіз статей С. Черкасенка, присвячених Т. Шевченкові, дає підстави стверджувати, що великий Кобзар був цікавим С. Черкасенкові не тільки як громадянин, письменник, прибічник українського національного становлення, а й як педагог, якому не байдужим був стан освітніх справ у країні.

У 1911 році у квітневому числі журналу «Світло» С. Черкасенко опублікував статтю «Шевченко пелагогом», у якій підкреслював «нехибне розуміння справи народньої освіти поетом» [6, с. 6] і доводив, що «жива душа поетова й чуле серце його гостро відчували темноту рідного люду й запалювались бажанням прийти на поміч йому, тому людові» [6, с. 6]. Зазначимо, що наведені слова не були перебільшенням, адже поряд із критикою тогочасного стану освіти, такий стан освітніх справ не влаштовував Тараса Григоровича, і ще з початку 1849 року великий Кобзар «перейнявся певною думкою, що освіта народня ссть перша, велика й найважливіша потреба на Україні. Не задовольнивши тієї потреби, не можна дійти до духовно-морального і матеріального добробуту. Без освіти і культура – річ неможлива» [6, с. 10].

Оцінюючи таку ситуацію, Т. Шевченко у власній творчій спадщині значну увагу приділяв можливостям його покращення, а саме – склав буквар для навчання грамоти дорослих, писав літературні твори для дітей і про дітей, наповнював свою поезію патріотичними ідеями, які мали в подальшому розвиватися у процесі отримання дітьми грамоти.

Аналізуючи педагогічні погляди Т. Шевченка, С. Черкасенко головну увагу зосереджує на:

стані народної освіти в роки життя письменника, адже «коли жив поет, ніякої народньої освіти не було, і треба було виключно вдачі Тарасової, щоб, мовляв, у люде вийти... вважалась вона цілком непотрібною, а зачасти зайвою, навіть шкідливою» [6, с. 7], «власними очима бачив гірке становище рідного люду, на власній шкурі спробував, як важко достається освіта» [6, с. 8];

діяльності Т. Шевченка в Кирило-Мефодіївському товаристві, яке в основу своєї роботи ставило народну освіту. «І до ос-

танняї години свого віку поет міцно тримався цього погляду і за кілька днів до смерті працював у сфері народньої освіти» [6, с. 10-11];

характеристиці «Букваря южнорусского» (1861 р.) та його значенню у справі навчання.

Аналізуючи буквар Т. Шевченка, як підручник для навчання грамоти в українських недільних школах, С. Черкасенко писав, що «Букварь той займає 24 сторінки, заведено туди «Отче Наш», молитву Єфрема Сирина і Символ Віри. Через те і мусив він перейти через дві цензури – світську й духовну. Остання почала була змагатись. Мусив хворий Шевченко надягати фрак і їхати до петербурзького митрополита Сидора та благати дозволу. Митрополит не відмовив, і 21 листопада цензура дала дозвіл друкувати букварь» [6, с. 11]. Не будучи педагогом в буквальному розумінні цього слова, Т. Шевченко своїм «Букварем» прагнув перенести на якісно новий рівень стан початкової освіти у свій час, а також наповнити духовним змістом процес отримання знань учнями.

Спираючись на спогади О. Кониського, С. Черкасенко зазначав: «Персбуваючи в лихому становищу (хворий) Шевченко і тепер показав, що в нього, як у сущого патріота рідної України дорогої, на першому місці стоїть праця і робота за-для свого зневоленого і темнотою повитого народу. Народня освіта і тепер не йде у нього з думки» [6, с. 10].

Як підкреслює сам С. Черкасенко, Шевченківський Буквар «був тим промінем, котрий хоч трохи осяє безпросвітню темноту любого йому рідного люду» [6, с. 14].

На основі розглянутого матеріалу можна дійти висновку, що приділяючи таку значну увагу буквареві Т. Шевченка, С. Черкасенко вже працював над власною читанкою, розуміючи надзвичайно велику роль підручника рідною мовою в освітньо-виховному процесі, особливо у сфері початкової освіти.

Аналіз періодичної преси початку ХХ століття свідчить, що не всім критикам С. Черкасенка до душі була здійснювана ним широка популяризація педагогічної діяльності Т. Шевченка, адже не всі розуміли значення його творчості для справи народньої освіти. Про це свідчить рецензія на 2-ге видання брошури С. Черкасенка «Шевченко і діти. Шевченко педагогом». М. Рудинський вдався до критики назви останньої. Він наголошує:

««Шевченко педагогом», лишають в читача вражіння курйозу, бо автор намагається зробити з поета те, чим він ніколи не був і, я сказав би, ніколи і не міг бути» [5, с. 214]. На такий випадок М. Рудинського С. Черкасенко дав досить різку відповідь: «Вельми дякуючи д. Рудинському за «одкриття Америки», я проте нагадаю йому про ідею громадського виховання дітей, що має своїх прихильників, і лодам тихенько, що «Шевченко педагогом» в перекладі на «общепонятный языкъ» означає – «Шевченко в ролі педагога», а не «Шевченко-педагогъ». Коли я скажу напр., «Рудинський критиком», то се зовсім не означає, що я «намагаюся зробити з нього те, чим він ніколи не був і, я сказав би, ніколи і не міг бути», це тільки означало-б, що я говорю про певний момент в діяльності Д. Рудинського» [5, с. 214].

На основі наведених фактів можна дійти висновку, що глибока переконливість та обґрунтування С. Черкасенком власної позиції щодо виховного значення творів Т. Шевченка в боротьбі за національну освіту початку ХХ століття, свідчить про свідоме розуміння педагогом-письменником складної ситуації, у якій перебувала освіта в Україні, а також про прагнення її покращити, використовуючи педагогічний досвід попередніх поколінь.

Не менш важливою для пропагування педагогічних ідей Т. Шевченка в широких колах учителів стала стаття С. Черкасенка «Виховне значіння творів Т.Г. Шевченка», яка була надрукована в лютому числі журналу «Світло» 1911 року під псевдонімом «С.Т.». У ній автор переконливо доводить велич справи Т. Шевченка в боротьбі за існування української нації та мови як найважливішої її ознаки.

Аналізуючи статтю, можна виділити основні моменти у творчості Т. Шевченка, на які звертає увагу С. Черкасенко, а саме:

– скрутне становище українського народу в боротьбі за національне самовизначення. С. Черкасенко наголошує на тому, що «український народ опинився в такому становищі, що за ним не визнано права не то що на самовизначення, а навіть на існування, як окремої нації. України нема, українців також нема, а коли їх нема, то нема й того, що найбільш одрізняє народ од інших і складає його багатство, його гордості – себ-то нема, виходців і мови, того, мовляв «язика»» [2, с. 4]);

– глибокі патріотичні почуття Т. Шевченка до рідної Батьківщини. С. Черкасенко підкреслює, що «не один з європейсь-

ких поетів не давав стільки місця в своїх творах любові до рідної країни, як Шевченко, й нічії твори не мають у собі стільки елементу соціальності, як його ж таки поезії» [2, с. 7]. У статті автор закликає педагогів та всіх небайдужих до справи виховання підростаючого покоління людей виховувати «наших дітей в такому патріотизмі...» [2, с. 7]), а саме — в любові та повазі до традицій, звичаїв, рідної мови та пам'яті роду;

— абсолютно переконлива необхідність використання творчої спадщини Т. Шевченка у виховній роботі з дітьми та молоддю. У своїй статті С. Черкасенко яскраво ілюструє наведену вище проблему таким прикладом: «І коли виховання молодих поколінь повинно ґрунтуватися на патріотизмові, то твори Шевченка допоможуть тому як найкраще, бо його патріотизм ані-трішечки не розходиться з ідеалами людськості» [2, с. 7]);

— прогнозування С. Черкасенком результатів виховання на творчій спадщині Т. Шевченка. Він висловлює думку, що «матимемо з них (дітей. — В. В.) справжніх людей, добрих синів рідного краю й прекрасних членів тієї велетенської сім'ї, що зветься людською» [2, с. 7]. Варто зазначити, що в цих словах простежуються ще одна важлива для виховання ідея — виховання людськості, тобто гуманістична його спрямованість.

Спиридон Черкасенко на яскравих прикладах поетичних творів Т. Шевченка (зокрема це поезії з «Кобзаря») переконливо доводить той факт, що «країна, що має такі зразки палкої любові до себе та ще не обмежені тільки словом, але й освячені ділом, прикладом самого проповідника цієї любові, така країна повинна бути спокійною за свою будучину. Її молоді сини, виховані на таких натхненних закликах, величних гаслах, не зрадять їй» [2, с. 8].

Відповідно до педагогічних ідей Т. Шевченка, серед засобів виховання та розвитку духовних і фізичних сил у молоді для її розвитку як «суцільно гармонійної людини» С. Черкасенко виділяє природу України, її славетне минуле, історію, народну словесність, яка визнається як одна з найкращих і найбагатших у світі, літературу, яка має бути проїнятою найкращими ідеалами людськості.

На основі творчого розуміння С. Черкасенком педагогічних ідей Т. Шевченка можна дійти висновку, що завдання гуманно-патріотичного виховання С. Черкасенко вбачає в:

– зміцненні закладених від природи в людину почуття добра і краси;

- дотримання правдивості у ставленні до людей взагалі;
- свідоме ставлення до самого себе, до своїх обов'язків.

Спиридон Черкасенко переконливо доводить, що «твори Шевченка подають для цього дуже багатий матеріал, єдиний у всесвітній літературі по своїй всебічності і по своїй добірності, не залишаючи й жодних сумнівів та ще до того висловлений у високохудожній формі, пройнятий почуттям переконаності, зігрітий вогнем віри в його правдивість» [2, с. 9]. Тому, підкреслимо, що таку культурно-виховну спадщину, яку залишив по собі Т. Шевченко, необхідно використовувати в освітньо-виховному процесі з метою патріотичного, морального та духовного виховання підростаючого покоління.

Для того, щоб заповіді поета глибоко западали в серце молоді і мали на неї вплив, С. Черкасенко радить у плані методики не застосовувати «сухого заучування» творів поета, «як заучування якихось схоластичних правил» [2, с. 9], а впливати на почуття й побожне ставлення до творчості Т. Шевченка.

Проте, на превеликий жаль, С. Черкасенко констатує той факт, що творам Шевченка до цього часу (1911 рік) заборонено доступ до школи, у шкільних підручниках можна знайти «два три незначні вірші» [2, с. 10], наводячи як приклад підручник В. Вахтерова, в якому для навчання дітей автор використовує кілька віршів поета, що є недостатнім в межах розумового, культурного та патріотичного виховання дітей.

Аналіз статті дає змогу стверджувати, що С. Черкасенко вбачає єдиний вихід з існуючої ситуації в тому, що: «Тільки українська національна школа матиме змогу широко використовувати, спожити багатство рідного письменництва й виховати своїх учнів на ідеалах, що лишив нам у спадщину наш незабутній Кобзарь» [2, с. 11]. Зауважимо, що сам С. Черкасенко у своїх підручниках для початкової школи досить широко використав твори Т. Шевченка. Так, наприклад, у своїй першій читанці «Рідна школа» С. Черкасенко наводить 13 віршів поета, серед яких «Садок вишневий коло хати», «Сон» (Світас, край неба палас...), «Увечері», «Діти (На Великдень на соломі...)», «Учітєся», «Ранок» та ін.

Використання С. Черкасенком такої кількості віршів письменника у власних підручниках яскраво свідчить про захоплен-

ня і розуміння педагогом можливості великого культурного та виховного впливу спадщини Т. Шевченка.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження педагогічної спадщини відомих в минулому діячів культури та науки становить великий інтерес для дослідження й найперше для розбудови сучасної освітньої системи. Спиридон Черкасенко відомий як письменник, педагог, драматург та просвітянин, значну частину своїх статей присвятив висвітленню педагогічних ідей Т. Шевченка. Педагог, аналізуючи поетичні твори Кобзаря, наголошував на доцільності використання їх у навчальному процесі, особливо з метою патріотичного, культурного й естетичного виховання молодого покоління.

Більшість критиків давали позитивні відгуки на статті С. Черкасенка, хоча також мали місце і негативні, у яких йшлося про недостатність педагогічної спадщини Т. Шевченка для того, аби вважати його педагогом. Тому подальша розробка аналізу педагогічних ідей Т.Г. Шевченка у нових соціально культурних умовах зберігає свою актуальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошевич О. [Рецензія] // Вільна українська школа. — 1917. — № 1. — Рец. на кн.: Черкасенко С. Шевченко й діти. Шевченко педагогом. — 2-е вид. — [К]: Укр. школа, [1917]. — 27 с. — (Укр. пед. бібліотека: № 1).
2. С. Т. [Черкасенко С.] Виховне значіння творів Т. Г. Шевченка // Світло. — 1911. — Кн. 6. — С. 3-11.
3. Тодосієнко С. [Черкасенко С.] [Рецензія] // Світло. — 1910. — Кн. 1. — С. 72-73. — Рец. на ж.: Молода Україна. — 1908-1909.
4. Черкасенко С. Кілька слів про українізацію народної школи // Вільна українська школа — 1917. — № 2. — С. 68-74.
5. Черкасенко С. [Рецензія] // Вільна українська школа. — 1917. — № 3-4. — С. 213-215. — Рец. на вид.: Книжний бюлетень. — Полтава.: Педагогічне бюро при Губерніальній управі, [1917]. — № 1-4.
6. Черкасенко С. Шевченко педагогом: Епізод з життя Шевченка // Світло. — 1911. — Кн. 8. — С. 6-15.